

TÂRÎH-İ BEYHAKÎ'YE GÖRE SELÇUKLU-GAZNELİ İLİŞKİLERİ VE SELÇUKLU ALGISI

SELJUK-GHAZNAVIDS RELATIONS AND THE PERCEPTION OF SELJUK ACCORDING TO TÂRÎH-İ BEYHAKÎ

Mustafa AKKUŞ*
İzzetullah ZEKİ**

Öz

Gazneli Devleti, Sultan Mahmud döneminde Horasan ve Kuzey Hindistan'ı da içine alarak dönemin en büyük devleti haline gelmiştir. Gaznelilerin hâkim olduğu Horasan'da Selçuklu Türkmenleri Tuğrul ve Çağrı Beylerin liderliğinde, onların siyasi dirayetleri, askeri kabiliyetleri ve üstün zekâları sayesinde Büyük Selçuklu Devletini kurmuşlardır. Böylece başta Abbasi Hilafeti olmak üzere İslam birliğini koruma çabasında olan Gazneliler ve ardından Selçuklular, İslam âleminde önemli hizmetler üstlenmişlerdir. Tabi Büyük Selçuklu Devletinin doğuşu ve kuruluşu süreci sancılı olmuş, Türk-İslam tarihi açısından aynı gaye ve amaçla hareket eden Gazneli Devleti ile mücadeleyi de beraberinde getirmiştir.

Gazneli-Selçuklu Tarihi açısından çok değerli bir eser olan Târîh-i Beyhakî'ye göre Sultan Mahmud'un vefatından sonra oğlu Sultan Mesûd, taht mücadelesi sırasında Türkmenleri tekrar Horasan'a getirerek yerleştirmiş, önemli görevlere atamış ve böylece Selçuklu Türkmenlerinden de faydalanmaya çalışmıştır. Selçuklu Türkmenleri de bu fırsatı iyi değerlendirmiş, güç kazandıkça Gazneli Devleti ve ordusunu yıpratmaya başlamışlar, zaman zaman Gazneli ordusunu, kendi yaşadıkları Horasan bölgesine çekerek mağlup etmişler ve kısa sürede bu topraklarda kendi devletlerini kurmuşlardır. Bütün bu olayları en güzel şekilde ayrıntılarıyla günümüze taşıyan Beyhakî'dir. Bu çalışmamızda Selçuklu Türkmenlerinin varoluş mücadelesi Beyhakî'nin gözüyle ele alınarak, ilk Selçuklu-Gazneli ilişkileri, Selçuklu Türkmenlerinin Horasan'daki faaliyetleri ve Selçuklu-Gazneli mücadelesi genel hatlarıyla değerlendirilerek, Beyhakî'deki Selçuklu algısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Gazneliler, Selçuklular, Beyhakî, Selçuklu algısı.

* Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya/Türkiye, makkus@konya.edu.tr

** Doktora Öğr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü izzetullahzeki@yahoo.com

Abstract

Ghaznavids founded the greatest state of the era by acquiring Khorasan, North India during the reign of Sultan Mahmud. In the same territories, Seljuk Turkmens have founded Great Seljuk State under the leadership of Tugrul and Cagri Bey's with utmost political durability, military capability, and high intellectuality. Ghaznavids which aimed to protect the Islamic unity and Islamic Caliphate of Abbasids taken on important tasks that lately embraced by the Seljuks. The emergence and foundation of Great Seljuk Satate was distressed and paved the way the struggle against the Ghaznavids which fought for the same purpose with that of the former entity.

According to Târîh-i Beyhakî, one of the most significant pieces about the study of Ghaznavids and Seljuk history, Sultan Mesud become the ruler after Mahmud of Ghazni, and permitted to the settlement of Turkmens in Khorasan, appointed them to important posts, and tried to benefit from their existence. As Seljuk Turkmens highly benefited after these developments and began to weaken the Ghaznavids army and state, even won battles against the state by hauling army towards Khorasan that led to the emergence of their state in the region. The most successful work in transferring all these given events to modern-day is Tarih-i Beyhaki, a principal source of Ghaznavids history. This study aims at evaluating the struggle of Seljuk Turkmens for the survival into three periods from the perspective of Beyhakî as follows: Seljuk-Ghaznavids relations, Seljuk Turks in Khorasan and Seljuk-Ghaznavids struggle.

Keywords

Ghaznavids, Seljuks, Beyhakî, perception of Seljuks

GİRİŞ

XI. asrın tanınmış Tarihçisi Ebûl'-Fazl Beyhakî, bundan on asır önce Gazneliler ve Selçuklular hakkında eşsiz bir eser yazarak Selçuklu Tarihi araştırmacılarına sağlam bir rehber olmuştur.¹ Beyhakî'nin eseri Sultan Mesûd'un tahta çıkmasıyla başladığı için "*Târîh-i Mesûdî*" olarak bilinmişse de Sultan Mesûd ile sıcak temas halinde olan Selçuklulardan da sıkça bahsetmekte, ilk dönem Selçuklu Türkmenlerinin Gaznelilerle ilişkileri, Sultan Mesud'un iktidar mücadelelerindeki rolleri ve devlet kurmaya götüren süreçteki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Sultan Mahmud'un kendilerini Horasan'dan çıkarttığı Selçuklu Türkmenlerinin yeniden Sultan Mesûd tarafından Horasan topraklarına yerleştirilmesi, hatta onların ordu komutanı yapmasını, daha sonra bu davranışından pişmanlık duymasından ancak bu pişmanlığın fayda sağlamadığında genişçe bahsetmektedir.²

Selçuk tarihi ile ilgili en doğru bilgileri dönemin çağdaş Gazneli tarihçilerinden Utbî, Gerdîzî ve Beyhakî nakletmektedir. Nitekim büyük tarihçi Utbî, Selçukların övülmesinden bahsederken Selçuklu sultanlarının çevresinde büyük tarihçilerin olmadığını, Selçuklu tarihini yazacak âlimlerin himaye edilmediğini beyan ederek sadece Selçuklu tarihinin neden daha az bilindiğine dair rivayetleri zikreder.³ Gerdîzî ise Selçuklu Gazneli ilişkilerinden bahsederken Sultan Mahmud Maverâünnehr'de iken Türkistan'ın önde gelenlerinden bir grup Türkmen'in ona gelerek kendi emirlerinin zulmünden şikâyetle bulunmalarından

¹ Târîh-i Beyhakî, Gazneli-Selçuklu Tarihi ilgili çalışmalar yapan birçok araştırmacının kullandığı temel kaynaklardan biri olmuştur. Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi adlı eserin sahibi Mehmet Altay Köymen Gazneli Selçuklu ilişkilerini anlatırken defalarca Beyhakî'yi referans göstermiş, kendine özgü metotla aktardığı bilgilerin tahlilini yapmıştır. İbrahim Kafesoğlu, Osman Turan ve Erdoğan Merçil gibi Selçuklu tarihçilerinin ana kaynaklarından biri de Tarih-i Beyhakî'dir. Her ne kadar bu tarihçiler özellikle Selçuklu-Gazneli ilişkileri konusunda Beyhakî'yi sık sık kullansalar da, bu çalışmada farklı bir üslup ile Selçuklu-Gazneli ilişkilerini ve mücadelelerini Beyhakî'nin gözüyle ihtisar ederek aktarılmıştır. Böylece çalışmanın asıl amaçlarından biri olan Beyhakî'deki Selçuklu algısı müellifin eserine yansıttığı kadarıyla gösterilmeye çalışılmıştır.

² Beyhakî'ye büyük şöhret sağlayan Târîh-i Beyhakî adlı büyük eserden günümüze sadece 421-432 (1030-1041) yılları arasındaki olayları anlattığı bölüm kalmış ve bu kısımlar üç cilt halinde neşredilmiştir. Bizde bu çalışmamızda Selçuklu Tarihi açısından büyük önem taşıyan bu üç ciltlik kısmı tetkik ederek, makale hacmi içerisinde genel hatlarıyla Gazneli-Selçuklu ilişkilerini tarihi seyir içerisinde göstererek, Beyhakî'nin gözüyle ilk Selçuklular ve onları devlet kurmaya götüren süreci göstermeyi amaçladık.

³ Utbî, Târîh-i Yemini adlı eserinde Selçuklulardan bahsederken "Zikr-i Mahamid-i Seldüküiyân" olarak ele almış Selçukluların tarihinin az bilinmesinin sebeplerini anlatır. Utbî, bugünün tarihçilerinin Selçuk tarihinin açıklanması konusunda yaşayacağı sıkıntıları o gün görmüş, eserinde bu konu ile ilgili özetle şöyle demiştir: "... Onların anıları ceridelerden (günlük, gazete) silinecektir. Çünkü ehl-i fazıl olanlar onların döneminde bir hisseye sahip olmamıştır. Onların gazvelerini, makamlarını makaleler ile şerh etmeye ilgi göstermemiştir. Kimse onlardan bahsetmemiştir. Onların yüceliği, manası ve eserlerinden bahsetmemiştir." (Utbî 1966: 10).

itibaren ele almaktadır. Ona göre Sultan Mahmud'a gelen Türkmenler: "Biz dört bin haneyiz, eğer fermanın varsa, zat-ı âliniz kabul ederse Ceyhun'dan geçip Horasan'da yurt edinelim. Bizden gönlünüz rahat olsun, sizin vilayetinize bolluk gelecektir. Biz köylüyüz, çok koyunumuz var, ordunuz bizimle çoğalacaktır." derler. Bunları duyan Sultan Mahmud umutlar vererek Ceyhun'dan geçirip güneye inmelerine müsaade eder. Onlar da onun hükmüne göre dört bin hane erkek, kadın, çoluk çocuk, koyun, deve ve atlarıyla nehri geçip Serahs, Ferâve, Bâverd bölgelerine inerler. Bu duruma Tûs valisi Ebû'l-Hâris Arslan el-Câzîb Sultan Mahmud'a gelerek "Türkmenleri bu vilayete neden getirdin? Bu yaptığın hatadır! Mademki getirdin ya hepsini öldür! Ya da bana ver erkeklerinin başparmaklarını keseyim ki ok atamasınlar" diyerek tepkisini ortaya koyar. Buna karşı Sultan Mahmud taaccüp ederek: "Acımasız adamsın! Gönlün çok katıdır!" deyince Tûs Valisi "Eğer dediğimi yapmazsan pişman olacaksın!" diyerek fikrini belirtir. (Gerdîzî 2005: 275)

Gerdîzî'nin aktardığına göre Sultan Mahmud'a gelen Türkmenlerin hedefleri Sultan'ın hâkimiyeti altında yurt edinerek kendileri ve hayvanlarının karınlarını doyurmak olmadığını, aksine baştan itibaren devlet kurma peşinde oldukları açıktır.⁴ Bunu yaparlarken bir yandan kendilerinden zarar gelmeyeceği teminatı verirler ve diğer yandan da mal varlıklarından dolayı faydalı olacaklarını belirtirler. Sultan Mahmud da kendi otoritesine güvenerek Türkmenleri kontrol altına alabileceği ve gerektiği zaman onlardan faydalanabileceğini düşünerek Türkmenleri kabul eder. Ancak Sultan Mahmud'un düşündüğünün aksine Tûs Valisi Türkmenlerle beraber yaşadığı için faydalarından çok zararları olabileceğini dile getirerek Sultan Mahmud'u uyarır. Nitekim daha sonra Sultan Mahmud Türkmenlerin ülkesine sokarak hataya düştüğünü dile getirir. (Şebânkâreî 1997: II 81). Tarihte görüldüğü üzere Tûs Valisi Arslan Câzîb haklı çıkmış, Türkmenler huzursuzluk çıkarıp, Gazneli Devleti'ni tehdit edecek seviyeye gelmiş ve bu nedenle de Horasan'dan çıkarılmışlardır.

Târîh-i Beyhakî'ye Göre İlk Gazneli-Selçuklu İlişkileri

Gazneli tarihçilerinden Utbî, Müstevfî'nin Târîh-i Güzide'de ele aldığı ilk Selçuklu-Gazneli ilişkileri, Arslan Yabgu'nun meşhur ok hikâyesi, (Müstevfî, 2015: 19) Köymen'in Şebânkâreî'den, Kafesoğlu'nun Cuzcânî'den naklettiği, Arslan Yabgu ile Sultan Mahmud'un görüşmesi ve tevkif altına alarak Hindistan'ın Kalincâr Kalesine sürülmesinden bahsetmemektedir. (Köymen 2011: 78; Kafesoğlu 2014:19) Gerdîzî ise Sultan Mahmud'un Aslan Yabgu'yu yakalayıp

⁴ Nitekim Köymen, Türkmenlerin bu masumane isteklerinin sadece karın doyurma ve yurt edinmeden ibaret olmadığını aslında o andan itibaren vatan edinmeye başladıklarını nakletmektedir. Tûs Valisi Arslan el-Câzîb'in aldığı tavır ve daha sonra Türkmenlerin tarafından sergilenen tablo Köymen'in tezini desteklemektedir. (Köymen 2011: 166)

hapsetmesi olayı hakkında kısa bilgi verir. Beyhakî ise konuyu Gazneli Selçuklu ilişkilerinden ilk kez Sultan Mesûd'un, babasının ölümünden sonra tahta çıkmak üzere Zilkade 421/Ekim 1030 tarihinde Nişâbur'dan Gazne'ye doğru yola çıkış hikâyesini anlatırken bahseder. Buna göre Sultan Mesûd Nişâbur'dan Herat'a doğru yola çıkmadan önce kardeşi İsmail tarafından savaş hazırlığı yapıldığına dair Gazne'den haber almış, büyük bir orduya ihtiyacı olduğu kanaatine varmıştır. Bu doğrultuda Maverâünnehr hükümdarı Ali Tekin'e sert yapılı Ebû'l-Kâsım Rehâl adlı bir elçi ile mektup göndererek: *"Biz kardeşe doğru yola çıktık. Emir ya kendisi gelerek, ya oğlunu göndererek ya da güçlü bir ordu düzenleyerek büyük mesuliyetimin hâsıl olmasını (tahta hâkim olmamı) sağlasın"* şeklinde yardım talebinde bulunmuştur. Danışmanları ise bu konunun değerlendirilmesini aksi takdirde neticesinin çok büyük olacağını öne sürmüşler. Onlar Ali Tekin'in bu yardıma karşı bölgede yerinde durmayacağı, sürekli isteklerinin olacağını dile getirmişler, bunu bir hata olarak değerlendirmişlerdir. Beyhakî, Sultan Mesûd'un bu yardım talebinin sonucunu muğlâk bırakmıştır. Yine ikinci bir hata olarak da Türkmenlerin Horasan'ın nimetlerinden yararlandıkları halde önceki sultan Mahmud'a huzursuzluk verdikleri için onları Balhan dağlarına sürdüğünü, Sultan Mesûd ise büyük bir orduya ihtiyacı olduğunu düşünerek onların gönlünü alarak geri çağırıldığını, onların başında Kızıl, Boğa, Göktaş'ın olduğunu, adetleri gereği yağmalayarak kendisini üzdüklerini beyan etmişlerdir. Beyhakî, Türkmenlerden Taş Faraş'ın Rey ve Cibâl bölgelerine Sâlâr (komutan) olarak tayin edildiğini, onun Arslan Câzîb ve Gazi Sipehsâlâr'i incittiğini, ardından bu Türkmenlerin Horasan'dan çıkarıldığını zikreder. Ancak Beyhakî daha sonra Türkmenleri Humârtaş, Altuntaş, Gazi Sipehsâlâr, Câmedâr Yâruk Kutamış ile Mekran'a, amcası İzzü'd-devle Yusuf'u Büst'e gönderdiğini aktarmıştır (Beyhakî 1940: I 69).

Beyhakî'nin rivayetlerinde de görülüyor ki Sultan Mesûd babasının vefatının ardından tahta çıkmak için her türlü yolu denemeyi mubah görmüş, Ali Tekin ve Türkmenlerin gücünden istifade etmeyi düşünmüştür. Bu konuda en büyük hatası babasının Ceyhun'dan geçirek Horasan'a yerleştirdiği ve daha sonra devletin bekası açısından zararları olacağını düşünerek Horasan'dan çıkarttığı Türkmenleri kardeşine karşı mücadelede yardımlarından istifade amacıyla ülkesine sokması olmuştur. Daha da ileri giderek Humârtaş gibi Türkmen önde gelenlerini ordu komutanı yapmış, bunlar da güçlendikçe isyanlarda bulunmuşlardır. Sultan Mesûd bununla da yetinmeyerek daha da ileri gitmiş, Rabiulevvel 422/Şubat 1031 tarihinde Türkmen liderlerinden Kızıl, Boğa ve Göktaş'tan müteşekkil 2000 özel birliği Mekran'a göndermiş, savaş Mekran Valisi

İsa Maden'in⁵ öldürülmesiyle sonuçlanmış, müjdeli haberi alan Sultan Mesûd ikramlarda bulunmuş, işret meclisleri düzenlemiş ve eğlenmeye başlamıştır. (Beyhakî 1940: I 283-288).

Yine Beyhakî'nin aktardığına göre "Sultan Mesûd Recep 422/Haziran 1031 tarihinde babasının hâciblerinden olan Taş Faraş'a büyük bir ordu ile Nîşâbur'a gitmesi, oradan da Rey'e geçmesi için emir vermiştir (Beyhakî 1940: I 315). Türkmenlerin önde gelenlerinden Boğa, Göktaş ve Kızıl'ın da dâhil olduğu bütün Türkmenlerin Humârtaş komutasında Nîşâbur'a geleceklerini eklemiştir. Ardından Türkmenlerin gönlünü alarak Rey'e doğru gitmelerini, Taş Faraş'la birleşmelerini emretmiştir (Beyhakî 1940: I 316). Ancak Sultan'ın yanında bulunan Hâce-i Büzürg Ahmed b. Hasan el-Meymendî,⁶ Sultan Mesûd'un bu kararına karşı çıkararak bu Türkmenleri getirip eve sokmanın bir hata olduğunu belirtmiştir. Geçmiş sultanın otoritesi güçlü bir padişah olduğunu, böyle bir hataya düştüğünü, ardından zorla Horasan'dan çıkarttığını dile getirmiş, "şimdi sizin bunları hizmetinize almanız, hâciblik vermeniz revadır ancak öncü yapmanız doğru değildir" demiştir. Onların suizanna gireceklerini bunun da iyi olmadığını belirtmiştir. Sultan Mesûd buna karşın onlardan birkaç kişiyi bu konuma getirerek rahatlattığını ifade etmiş, Hâce-i Büzürg Ahmed b. Hasan el-Meymendî kendisinin onlarla birkaç yıl çalıştığını ancak Sultan'ın görüşlerine saygı duyacağını belirtmiştir. Ardından Hâce-i Büzürg Ahmed b. Hasan el-Meymendî ayrılırken orada bulunan Ebû Nasr Ahmad b. Abdüssemed Şirâzî⁷ ve Sâhib-i Divân-ı Arz Ebû Sehl Zûzanî'ye "ben mesuliyetimi yerine getirdim, siz ikiniz şahit olunuz" diyerek tepkisini ortaya koymuştur." (Beyhakî 1940: I 316)

Beyhakî'nin aktardığına göre Sultan Mesûd, Nîşâbur'a Taş Faraş'ı Sipehsâlâr olarak yolcu ettikten sonra her ne kadar kendisinden şüphe edilse de Ahmet Yınal Tekin'i Hindistan'a komutan olarak göndermiş, ardından kendi babasının sünnetini tekrarlamak için Hindistan'a gazaya gitmeye karar verdiğini ve bu konuda rüya gördüğünü açıklamıştır. Toplantıda bulunan Hâce-i Büzürg Ahmed b. Hasan el-Meymendî Sultan'ın iyi bir rüya gördüğünü ancak Horasan ve Rey

⁵ Mukran valisidir. Babası Maden vefat edince kardeşi Ebû'l-Asker ile arasında kavga çıkar, Sultan Mesûd Türkmen ordu sâları Humârtaş ve Ebû'l-Asker'i bir ordu üzerine gönderir.

⁶ Aslen Kandaharlı olan Hâce-i Büzürg Ahmed b. Hasan Meymendî çocukluğunu Sultan Mahmud ile beraber geçirir ve aynı zamanda onun sütkardeşidir. Gazneli Devletinde Horasan Divanı Debiri (sekreteri), Büst Şehri Amilî, Müstevfi el-Memalik ve Askerler Arzı Reisi olarak görev yaparak, 405/1015 tarihinde vezirliğe yükselir. Beytülmalde çok özen gösterir, kuraklık olduğu yıl Beytülmal konusundaki acımazlığı Sultan Mahmud'a şikâyet edilince 416/1026 yılında Sultan Mahmud Kalincâr Kalesine göndererek hapse atar. Sultan Mesûd tahta geçince onu serbest bırakır, devletin veziri yapar sürekli yanında bulunur, sözü dinler, ona babası gibi bakar. Meymendî 424/1034 yılında vefat eder (Handmir 1976: 110).

⁷ Ebû Nasr, ilk dönemlerinde Hârezm hükümdarı Altuntaş Hâcib'in Sâhib-i Divanlığını yapar. Sultan Mesûd, veziri Hâce-i Büzürg Ahmed b. Hasan Meymendî 424/1034 yılında vefat edince yerine vezir olarak atar. 20 yıl Sultan Mesûd döneminde ve iki yıl da oğlu Mevdud döneminde önemli görevlerde bulunur (Handmir 1976: 111).

meselesinin ele alınması gerektiğine vurgu yapmıştır. Ayrıca Ali Tekin'in kuyruğu kesik yılan gibi beklediğini, Hindistan'a gidildiği takdirde bu işlerin aksayacağını ve üstelik Selçukluların Ali Tekin ile birleştiğini, Belh ve Toharistan'a saldıramazlarsa da Huttalân ve Çağâniyân bölgelerine fesat çıkarabileceklerini ve doğru olanın kışı Belh'te geçirmek olduğunu öne sürmüştür (Beyhakî 1940: I 341).

Sultan Mesûd'a, 20 Rabiulahir 432/28 Aralık 1040 tarihinde Hârezmşâh'ın, Ali Tekin ile savaşmak üzere Hârezm'den Amû Derya'ya doğru yöneldiği haberi gelmiştir. Sultan Mesûd da Altuntaş'ı komutan tayin ederek onunla birleşmesi konusunda emir vermiştir. Ardından casuslar Ali Tekin'in Türkmenler ve Selçuklulardan oluşan kalabalık bir ordu ile beraber savaşmak üzere Debbûsiye'ye geleceklerine dair haber getirmişlerdir (Beyhakî 1940: I 414). Hârezmşâh ile Ali Tekin arasında ağır meydan muharebesi başlamış, her iki taraftan da birçok insan ölmüş ve savaş sonraki güne kalmıştır. Bu arada Hârezmşâh'ın hastalanması üzerine karşılıklı barış görüşmeleri başlamıştır." (Beyhakî 1940: I 412). Sultan Mesûd'un danışmanlarını dinleyerek tedbir alması kendi lehine sonuçlanmıştır. Böylece Belh bölgesini Ali Tekin, Selçuklular ve diğer Türkmenlerin tehditlerinden güvence altına almış olsa da, bu olaydan sonra bölge üzerindeki Türkmen tehdidi artarak devam etmiştir.

Beyhakî'nin aktardığına göre "Rabiulevvel 424/Şubat 1033 tarihinde memleketi istikrarsızlaştırmak ve atalarının intikamını Gaznelilerden almak üzere Balhan'dan inen birçok Türkmen Rey'e giderken, Yağmur ve diğer ileri gelen Türkmenlerin oğullarının Irak Sipehsâlâr'ı Taş Faraş tarafından öldürüldüğü haberini de almışlardır. Bu esnada Sultan Mesûd, Türkmenlerin durumunu öğrenmek ve önlem almak üzere Sipehsâlâr Ali Dâye'yi Tûs'a, komutan Belkâ Tekin'i Serahs'a göndermiştir (1940: I 448). Sultan Mesûd'un aldığı bu önlemlere rağmen Recep 424/Haziran 1033 tarihinde Sâhib-i Berîd, Türkmenlerin Yağmur'un oğlunun ölüm haberini aldıklarından beri hiç rahat durmadıkları, Balhan dağlarından topluca gelerek ataları ve öldürülenlerin intikamını almaya çalıştıkları, bazen de bozgunculuk çıkardıkları, böylece Sipehsâlâr Taş Faraş'ı ve Tahir Debir'i uğraştırdıkları bildirmiştir. Hemen bölgede bulunan Tahir'e kısa bir bilgi notu gönderilmiş, notta Ebû Sehl Hamdûnî'nin büyük bir ordu ile Recep ayının beşinde Herat'a gideceği, oradan Türkmenleri yakalayıp beraberinde getireceği ve ele geçirilen mallarını Gazne'ye göndereceği bildirilmiştir (Beyhakî 1940: I 483).

İktidarı döneminde Sultan Mesûd'u üç temel sorun meşgul etmiştir. Bunların başında şüphesiz Türkmen sorunu gelmektedir. Sultan Mesûd'u zor duruma sokan ikinci sorun ise komşusu Ali Tekin ve bazen de Hârezmşâh olmuştur.

Üçüncü ana sorunun ise Sultan Mesûd'un babasından ona kalan bir miras olarak gördüğü Hindistan seferlerine gereğinden fazla güç ve zaman harcaması olmuştur. Bu çerçevede Hindistan sürekli Mesûd'u meşgul etmiş, nitekim bu sefer tehlike de daha önceden şüphe ve endişelerle Hindistan'a komutan olarak gönderilen Ahmet Yınal Tekin'den gelmiştir.

Beyhakî'nin belirttiğine göre Hâce-i Büzürg Ahmed b. Hasan el-Meymendî'nin atanmasına muhalif olduğu Ahmed Yınal Tekin, Horasan'da Türkmenler ve Selçukluların güçlenmesi üzerine Gazne'ye karşı isyanda bulunmuştur (1940: I 485). Bölgeden gelen haberlerde Ahmed Yınal Tekin'in Lahor'a yeniden geldiği, Türkmenlerden birçok bozguncu ve her cinsten insanın etrafına toplandığı bildirilmiştir. Bu sorun biran evvel çözümediği takdirde uzayabileceği, hemen her gün Ahmed Yınal Tekin'in itibarının arttığı da vurgulanmıştır. Sultan Mesûd hemen Sipehsâlâr Ali Dâye ve diğer ayân ile toplantı yapmış, ne yapılması gerektiği üzerine fikirlerini almıştır. Sipehsâlâr Ali Dâye, Lahor'da isyankâr ordunun kalabalık ve havanın da çok sıcak olduğunu, bir komutanın sorunu gideremeyeceğini belirtmiştir. Buna karşılık Sultan Mesûd Horasan'da da birkaç isyanın çıktığını, Huttalân ve Toharistan'da isyanın devam ettiğini zikretmiştir. Sipehsâlâr Ali Dâye ise Sultan Mesûd'un söylediklerinin doğru olduğunu, bir yanda komutanların diğer yanda ise diğer kulların olduğunu belirtip *"kimin gitmesi gerektiğine siz karar veriniz"* demiştir. Toplantıda bulunan Sultan Mahmud'un Hintçe tercümanı ve hâciblerinden Tilek Hindî: *"Sultanın ömrü uzun olsun! Ben bu hizmete hazırım, Hindistanlıyım, havanın sıcaklığında ben daha iyi gidebilirim"* demiş, Sultan Mesûd bu konuda herkese düşünmesi için fırsat tanımış, kısa bir süre sonra alınan kararla Tilek'e Hindistan menşuru takdim edilmiş, Hindistan'a komutan olarak gönderilmiştir (Beyhakî 1940: I 490).

Ahmed Yınal Tekin'in isyanı Sultan Mesûd'u zor duruma sokmuş, onun Selçuklu Türkmenleriyle birleşmesi, gizli toplantılar yapması Sultan'ın daha da sıkı önlemler almasını gündeme getirmiştir. Beyhakî'nin ifadesine göre Sultan Mesûd Ramazan 425/Temmuz 1034'te Lahor'dan gelen Ahmed Yınal Tekin'in isyanıyla uğraşırken Horasan'dan da önemli mektuplar gelmiş, Türkmenlerin Merv, Serahs, Badgis ve Bâverd'in sınırlarına gelerek bozgunculuk çıkarttıkları beyan edilmiştir. Sultan Mesûd, Hindistan komutanı Tilek'e mektup göndererek Ahmet Yınal Tekin'in öldürülmesini emretmiş, nitekim Tilek kısa bir sürede Ahmed Yınal Tekin'i öldürmüş, bölgeyi kontrol altına almıştır (1940: I 527).

Ahmed Yınal Tekin'in öldürülmesi olayına mutlu olan Sultan Mesûd'u sevindiren olaylardan biri de Beyhakî'nin verdiği habere göre Gazneli komutanlarından Ali Neviştegin'den Muharrem 426/Kasım 1034 tarihinde getirdiği bir mektup olmuştur. Mektupta Türkmenlerden bir grubun Serahs

bölgesine gelerek onlara karşı büyük bir savaş verdikleri, savaşın öğleden akşama kadar devam ettiği ve sonunda Türkmenlerin hezimete uğrayarak ıssız bölgelere ve çöle kaçtıkları belirtilmiştir (1940: I 535). Bu müjdeyi alan Sultan Mesûd şarap içip, işret meclisleri düzenleyip vezirine, Toharistan ve Huttalân bölgesinin düzene girdiğini belirtmiş böylece Türkmenlerin korktuklarını, büyük bir bölümünün Bâverd, Nesâ üzerinden Ferâve'ye kaçtıklarını söylemiştir (Beyhakî 1940: I 536).

Selçukluların Horasan'daki Faaliyetleri

Selçuklu-Gazneli ilişkileri Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud döneminde başlamıştır. Ancak Selçuklu Türkmenlerinin yurt edinmek amacıyla bu topraklara geldiğini anlayan Sultan Mahmud hâkimiyeti altındaki yerleri kaybetmemek için sıkı önlemler almış, liderleri Aslan Yabgu'yu tutuklayarak bir kısmını saf dışı bırakmış, isyan edenleri ağır bir şekilde cezalandırmış ve onları Horasan'dan çıkartmıştır. Buna rağmen Selçuklu Türkmenleri Gazneli Devleti sınırları içinde Horasan merkezli bir devlet kurma ideallerinden vazgeçmemişler, Sultan Mesûd döneminde bu amaçlarına ulaşmak için çabalamışlar, Gazne sultanıyla ikili ilişkileri geliştirmeye çalışmışlardır.

Tuğrul ve Çağrı Bey tarafından Sâhib-i Dîvân Sûrî'ye kendilerine aracılık etmeleri konusunda Recep 426/Mayıs 1035 tarihinde iki Türkmen atlı ile bir mektup gelmiştir. Mektupta, Türkmenlerden oluşan çok sayıda insanın Ceyhun'dan geçerek Merv üzerinden Nesâ'ya gittikleri, Nesâ ve Ferâve'yi kendilerine yurt olarak vermeleri karşılığında emredilen hizmeti yerine getireceklerini bildirmiştir. Bu mektupta: *“Kul Begu, Tuğrul ve Davûd tarafından Müminlerin Emrinin mevalisi efendimiz Mevlana Ebû'l-Fazl Sûrî Hazretlerine! Biz kulların Maverâünnehr ve Buhara'da yaşama şansımız bulunmamaktadır. Eskiden dostumuz Ali Tekin vardı. O vefat edince mülk iki oğluna kaldı ve istikrarsızlık başladı. Bizler nimet sahibi büyük Sultan'a geldik. Daha önceden Hâce-i Büzürg Abdüssemed bize referans olmuş, Hârezmşâh Altuntaş bizi ve mallarımızı her kışın bahara kadar topraklarında yer vermişti. Bizi kulluğa kabul ederseniz birimiz hizmetinizde kalır, diğerlerimiz ise ne emriniz varsa hazırız. Biz sizin gölgenizde rahat olalım, Nesâ, Ferâve illerine yerleşelim, Hârezm ve Ceyhun bölgesinden hiçbir Iraklı ve Hârezmli bozguncu Türkmen'in girmesine izin vermeyelim. Eğer yüce zatınız izin vermez ise ne olacağını bilmiyoruz. Bizim tarlamız ve gidecek yerimiz yoktur. Yüce zatınıza yazmaya cesaret edemedim Hocaya hitaben yazarak zat-ı âlinize ulaşmasını Allah'tan diledik.”* şeklinde yazarlar. Bu haberi işiten Sultan Mesud: *“Hâce-i Büzürg Abdüssemed, Âriz Ebu'l Fetih Râzî, Sâhib-i Divân-ı Risâlet Ebû Nasr Muşkan, Hâcibler Beydoğdu, Ebû Nasr ve Ebû Sehl Zûzenî'ye hitaben bu ne manalı sözdür! On bin Türkmen süvari vilayetlerimize*

gelmiş, oturmuş bize hiçbir gidecek yerimiz yok diyorlar. Doğru olan bunları koymamamızdır. İşte bu Türkmenleri Ceyhun'u geçirerek babam getirmiş, Horasan'da yer vermişti. Onlardan gelen nice belalara maruz kalınmıştı. Doğru olan bizzat kendimin giderek onları Nesâ'dan çıkartmam gerektiği olacaktır." Sultan Mesûd'un bu sözüne karşı veziri Hâce-i Büzürg Abdüssemed: "sizin yalnız gitmeniz uygun düşmez. Bir kere bölge dağlıktır. Susuz ve otsuzdur. Doğru olan Mevlana Ebû'l-Fazl Sûrî 'nin onlara güzelce bir mektup yazarak hayatlarına devam etmelerine izin verilmesidir. Zaten şuan kendileri itaatinize girdiklerini bildirmiş ve hiçbir sıkıntı çıkarmamaktalar. Malumunuz üzere önümüzde bizim bir Rey seferimiz var. Uygun görüldüğünde güçlü bir ordu ile Horasan'dan ihraç ederiz" demiş ve önerisi kabul edilmiştir (Beyhakî 1940: I 579).

Anlaşıldığına göre Türkmenlerin Horasan'da hareketlenmelerine sebep olan etkenlerden biri de bölgeye çok sayıda Türkmen'in göç etmesidir. Selçuk Türkmenleri tarafından 19 Muharrem 427/23 Kasım 1035 tarihinde Sultan Mesûd'a iki elçisi gelmiş, izzet ve ikramla karşılanan bu elçiler getirdikleri mektubu vezire takdim etmişlerdir. Mektupta: "Bizden şüana kadar haddi aşma gibi bir olay ortaya çıkmamıştır. Ama unutulmamalıdır ki Horasan'da başka Türkmenler vardır. Ceyhun ile Balhan'ın yolu açıktır. Bize verilen bu vilayet dardır, bizi almıyor. Hâce-i Büzürg (vezir) araya girmeli, Sultan'dan istemeli ki çevreleri ıssızlıkla kapalı çevre illeri, mesela Merv, Serahs ve Bâverd'i bize vermelidir. Biz Sultan'ın orduları olalım, Horasan'ı bozgunculardan temizleyelim. Bu Irak olur ya da başka bir yer olur. Her sıkıntılı işin ortasına girelim. Subaşı Hâcib'in orduları Nişâbur ve Herat'a yerleştirsin. Eğer bizi hedef alırlarsa çaresizce biz de kendimizi müdafaa etmek zorunda kalırız ve hürmet ortadan kalkar. Bu bizim isteğimizdir. Yüce görüşünüz daha iyidir." (Beyhakî 1940: II 613).

Beyhakî'nin ifadesine göre Türkmenlerin bu isteğini duyan Sultan Mesûd, çok öfkelenmiş, vezire bu kavmin talep ve isteklerinin haddi aştığını, bir yönden Horasan'ı param parça ettiklerini diğer yönden de böyle güzel sözlerle mektup gönderdiklerini, bu elçilerin geri gönderilmesini, kendilerine açıkça bizimle sizin aranızda kılıcın olduğunu söylenmesi gerektiğini söylemiştir. Devamında da ordusunu savaşa hazır olduğunu, kendilerinin Büst'ten hareket ederek Herat'a geçeceklerini de eklemiştir. Vezir buna karşın "Bu kavim bu sözleri söylemekle yumuşamışlardır. Haşmetinizi birden göstermeniz daha iyi olmayabilir. En iyisi ağır ve yumuşak sözler söylememizdir. Eğer siz Herat'a gitmemi buyurursanız, Hâcib-i Büzürg bütün ordusuyla buraya gelecekte, oradaki durum, ya barış, ya da savaş olur, eğer savaş dersiniz de biz hazırız" şeklinde konuşmuştur. Sultan Mesûd vezirin konuşmalarını makul bulmuş, elçilere bu şekilde güzel ifadelerle mektup yazarak gönderin uyarısında bulunmuştur. Böylece elçiler barış mektubu ile dönmüşlerdir (1940: II 614).

Sultan Mesûd durumun vahametinin farkında olup kendince tehditlerle çıkış yolu aramaktadır. Türkmenlerin elçileri her ne kadar barış mektupları ile dönseler de asıl hedefleri olan toprak kazanma ve edinme politikalarını devam ettirmişlerdir. Bu olaylardan sonra Sultan Mesûd'un denetimi altında bir süre yaşamaya devam eden Türkmenler, Sâhib-i Berîd Hasan Abdullah Horasan'dan gelerek Türkmenler, Selçuklular ve Iraklıların birleşerek işbirliği yaptıkları, bölgelere adam göndererek reayayı rahatsız ettikleri, çok bozgunculuk yaptıkları haberini getirmesine kadar devam etmiştir. Yine bu esnada Büst bölgesinde Türkmenlerden büyük bir grubun hayvanlarıyla geldikleri haberi gelmiştir. Bununla beraber Gürgan ve Serahs'tan da aynı şekilde mektuplar gelmeye devam etmiştir. Bunlara karşı Gazneli yöneticileri, bir tedbirin alınması gerektiği, yoksa Horasan ilinin elden gidebileceğini düşünmüşler, Sultan Mesûd, vezir ve danışmanlarıyla toplantı yaparak görüşlerini almıştır. Toplantı sonunda Hâcib-ı Büzürg'un 10000 süvari ve 5000 piyade ile Horasan'a gitmesi, Ebû'l-Hasan Irakî'nin Arap ve Kürt askerleriyle Herat'ta kalması kararı uygun görülmüş, herkesin Hâcib-i Büzürg'a itaat etmesi ve bu şekilde Horasan'ın Türkmenlerden temizleneceği kanaatine varılmıştır (Beyhakî 1940: II 604).

Tarih-i Beyhakî'de zikredildiğine göre Sefer ayının başında Herat, Badgis ve Garcistan'dan Davûd'un (Çağrı Bey) dört bin süvari ile Ribât-ı Rezen, Gûr ve Siyâh Köh bölgesinden Gazne'yi hedeflediğine dair bilgiler gelmiştir. Bu haberi alan Sultan Mesûd'un canı çok sıkılmış, vezirini çağırarak: *"bu kavimden asla doğruluk gelmez, düşman ve dostun gücünü bilmeleri açısından bir ordu düzenle Herat'a git, ben Gazne'ye doğru gideyim çünkü evi hiçbir zaman boş bırakmamalıyız"* diye emretmiştir. Buna cevaben vezir: *"Baş üstüne ancak bu durum bana doğru gelmez. Mehregan'dan⁸ uzun bir zaman geçmiş, Ribât üzerinden Gazne'ye yetişemezsiniz"* demiştir. Sultan Mesûd ise: *"Ne haldir ki sen söylüyorsun, düşman zafer kazanıyor ve her yeri dar ediyor, kalk ordu düzenle! Yarından sonra Gazne'ye doğru yola çıkacağım"* diyerek tepkisini ortaya koymuştur. Bu konuşmadan sonra dışarı çıkmış, gelen haberi araştırmış, gerçeğin üç yüz süvari, elli piyade Türkmen'in Çağrı Bey'in öncülerini olduğunu, onun ordusunun takip edilmemesi gerektiği için bölgeye kadar geldikleri haberi üzerine Sultan Mesûd rahatlayıp Gazne'ye gitmekten vazgeçmiştir (1940: II 615).

Sultan Mesûd'un bu rahatlığı fazla sürmemiştir. Kısa bir süre sonra 22 Rabiulevvel 428/13 Ocak 1037'de Horasan'dan Türkmenlerin memlekete dağıldığı, Tûn şehrini yağmaladığı, Kürt ve Arap Sâlârı Ebû'l-Hasan Irakî, Herat'ta gece gündüz şarap içmekle meşgul olduğu, Ebû Talha Şiblî'nin ondan

⁸ İranlıların 17-24 Ekim aralarında kutladıkları Nevruz kutlamasından sonra kutlanan ikinci büyük kutlama ve bayramlarıdır. (Amid 2010: 955).

şikâyet ettiği, Türkmenlerden bir grubun saldırdığı, birçok insanın öldürüldüğü ve esir edilişi haberi gelmiştir. Bu haber üzerine Sultan Mesûd'un canı sıkılmış, vezirine Herat'a gitmesini, orada yerleşmesini, Subaşı ve diğer bütün Horasan ordusunun kendisinin yanında toplanmasını, böylece Türkmenlerin kılıcın zoruyla Horasan'dan temizlenmesini emretmiştir (Beyhakî 1940 II 629).

Vezir, Sultan Mesûd'un verdiği bu vazife ile meşgul olurken yine Beyhakî'nin ifadesine göre Türkmenler dört bir taraftan saldırmaya ve taciz etmeye devam etmiştir. 21 Cemaziyülevvel 428/12 Mart 1035 tarihinde Ebû Sehl Hamdûnî ve Sâhib-i Berîd'e Rey'den mektup gelmiş, insanların muhaliflerden Kâkû'nun oğlunun yanına toplandığı, etraftan Kızıl Türkmenler, Yağmurlular ve Balhanlıların Selçuklulardan kaçarak onunla birleştiğini bildirmiştir. Sultan Mesûd endişeye kapılmış, vezir ve Hâcib'in ordu ile Horasan'da olduklarını ve Selçuklulara karşı koyabileceğini ileterek, güçlü olmalarını istemiştir (Beyhakî 1940: II 634).

Türkmenler artık Sultan Mesûd'u daha da zor duruma sokacak adımlar atmakta, çevre kabileler ile anlaşmalar yapmaktadır. Durumun ciddiyeti Cemaziyülevvel 428/Mart 1037'de Herat'ta bulunan vezir tarafından gelen mektupla öğrenilmiştir. Vezir mektubunda, Sultan Mesûd'un Herat'a gelmesini arzu etmiş, Nevruz geçince yazı burada geçirmesini ve düşmanları kontrol altına almasını iletmıştır. Ancak Sultan Mesûd ise *"benim temsilcim oradadır. Horasan ve Merv ordumuzla doludur. Benim gelmeme gerek yok, Benim Gazne'ye gitmem gerekir çünkü Ali Tekin'in oğulları Belh ve Toharistan'a doğru yola çıkmış, gönlüm rahat değildir. Oğlum Mevdud ve ordu komutanı sipehsâlâr orada bulunmaktadır. Gerektiğinde yardım isteyebilirsiniz"* şeklinde cevap yazmıştır. Buna göre Ebû Nasr ve vezir tedbirini almış, ancak Sultan Mesûd bunları dinlememiş, Gazne'ye gitmeye karar vermiş, Gazne'nin tehdit altında olması onun Herat, Nişâbur ve Merv'e gitmesine engel olmuştur (Beyhakî 1940: II 635).

Sultan Mesûd bu tutumuyla Horasan'ı gözden çıkartmış, bencil uygulamalarından sonra pişmanlık duysa da fayda sağlamamış ve Horasan kontrolünden çıkmıştır. Bu doğrultuda Sultan Mesûd 11 Recep 428/30 Nisan 1037 tarihinde Büst şehriden Gazne'ye doğru yola çıkmış, Şaban ayının yedisinde Gazne'ye varmıştır (Beyhakî 1940: II 635). Ardından vezir Horasan bölgesinde kısmen sükûneti sağlayarak Gazne'ye dönüp Sultan'a durumu anlatması kısa süreliğine de olsa Sultan Mesûd'un rahatlamasına sebep olmuştur. Ancak bu problemin tamamen çözülmesi için Sultan'ın bizzat ordusunun başında bölgeye gelmesini, aksi takdirde Türkmenlerin bölgeden temizlenmeyeceğini bildirmiştir. Sultan Mesûd ise Sipehsâlâr Ali Dâye ve Ebû Sehl Hamdûnî'nin bölgede olduğunu, oradan herhangi bir zararın gelmeyeceğini söylemiştir (Beyhakî 1940:

II 636).

Beyan edildiğine göre vezir ve danışmanların tüm ısrarlarına rağmen Sultan Mesûd Herat'a gitmeyip Gazne'de kalıp eğlence hayatına devam ederken Türkmenler de Horasan'da daha da güçlenmeye başlamışlardır. Durumun vahametinin farkında olan vezirin ısrarla Sultan'dan Horasan bölgesine gitmesini istemesine rağmen Sultan Mesûd'un Gazne'ye gelerek burada kalmak istemesinin iki nedeni olabilir. Birincisi payitaht olan Gazne'ye Belh, ve Tâlikan bölgesinden gelebilecek tehditlere karşı Sultan'ın "*ev sahipsiz bırakılmaz*" düşüncesiyle Gazne'de kalmak istemesidir. Nitekim bu bölgeden ufak çapta da olsa tehditlerin olması muhakkaktır. İkincisi ise Sultan Mesûd'un rahata, lükse, eğlenceye düşkün olmasıdır.⁹

Beyhakî'nin aktardığına göre Sultan Mesûd 428/1037 tarihinde vezirinin uyarılarına uymayarak Hindistan'daki Hansi Kalesini zapt etmek için oraya bir sefer düzenlemeyi niyet etmiştir. Ardından oğlu Mevdud'u bir sipahsâlâr ile Belh'e göndereceğini, Hâcib-i Büzürg'ün güçlü ordusuyla Merv'de olduğunu, bu durumda Türkmenlerin karşı koyamayacağını, Mevlânâ Ebû'l-Fazl Sûrî'nin ordusuyla Nişâbur'da olduğunu, aniden bir durum söz konusu olduğunda çabuk birleşebileceklerini de eklemiş, konuyla ilgili düşüncesi olan varsa paylaşsın demiştir. Vezir dışında etrafındakilerin hemen hepsi Sultan'ın görüşün kabul etmiş, ancak vezir Sultan'ın Hindistan'a gitmesini uygun görmediğini, doğru olanın kendisinin Belh'e gitmesi, konaklamadan Merv'e geçmesi ve Horasan'ı Türkmenlerden temizlenmesi gerektiğini öne sürmüştür. Sultan'ın Horasan'a gitmediği takdirde Türkmenlerin bu bölgede saldırı ve vur kaç ile kaos çıkaracaklarını, onların yakıp, yıkıp, yağmalayacaklarını da eklemiştir. Ayrıca Hansi seferinin de yeni sorunlar çıkaracağını, bir emel uğrunda koşmanın başka belalar getirebileceğini, Hindistan'a gitmektense burada kalmanın daha iyi olacağını dile getirmiştir. Buna karşın Sultan Mesûd: "*Ben bu adağı boynuma almış bulunmaktayım, gerekirse Horasan buna bedeldir demiş, ben Allah'ın zikrini (gaza emrini) yerine getirmek için bunu yaparım, Allah diğer işleri rast getirir*" demiştir. Vezir ise endişeli davranmış: "*Allah çalışanın muradını verir, umarız gıyabınızda bir hâlel olmaz*" diye temkinli yaklaşmıştır (Beyhakî 1940: II 647).

Beyhakî'nin aktardığına göre Sultan Mesûd, vezirin tüm ısrarına rağmen 22 Zilhicce 429/25 Eylül 1038 tarihinde Hindistan'a gitmek üzere Gazne'den Kabil'e

⁹ Beyhakî'nin aktardığına göre 428/1037 yılı Kurban Bayramı büyük programlar ve masraflar ile yapılmış, Türkistan hanları Arslan Han, Buğra Han, Leşker Han'ın (Türkistan Hanları) elçileri, Sümkan valisi de bayramlaşma programına katılmıştır. Ziyafet çekilmiş, şarap içilmiş, Emir Mevdud'a hil'at giydirilmiş, Belh şehrinin menşuru verilmiştir. Sultan Mesûd'un emriyle herkes Emir Mevdud'un ziyaretine koşmuş, ardından Sultan Mesûd gelen halka, vezir ve danışmanlarına ne düşündüklerini sormuş, gelenler ise biz kullanız, sizin reyiniz bizim reyimiz şeklinde konuşmuşlardır (Beyhakî 1940: II 647).

hareket etmiş, birkaç gün Kabil’de konaklamış, 6 Muharrem 429/19 Ekim 1037’de Kabil’den Hindistan’a doğru yola çıkmıştır (1940: II 649). Sultan Mesûd, 25 Muharrem 429/7 Kasım 1037’de Ceylem nehrine ulaşmış, on dört gün orada kalmış, burada şarap içmekten tövbe etmiş, bütün şarapları nehre döktürmüştür. Bundan sonra kimse açıktan şarap içme cesareti gösterememiştir. Hatta şarap içenleri cezalandırmak için muhtesipler atanmıştır. Sultan Mesûd, 9 Rabiulevvel 429/20 Aralık 1037 tarihinde Hansi Kalesine ulaşmış, 20 Rabiulevvel 429/28 Şubat 1038 tarihinde kaleye girmiş, kısa bir süre sonra bol ganimetle Gazne’ye dönmüştür.¹⁰ (Beyhakî 1940: II 665) Sultan Mesûd, Hansi dönüşünde hataya düştüğünün farkına varmış, Horasan’daki vaziyetin ciddiyetine vakıf olarak Hansi’ye gitmesinden pişman olsa da fayda sağlamamıştır.

Selçuklu-Gazneli Mücadelesi

Büyük Selçuklu Devletinin kurucuları Selçuklu Türkmenleri, Sultan Mahmud döneminden beri Horasan bölgesine akın ederek vatan arayışında bulunmuşlardır. Onlar bu vatan arayışlarının başında diplomatik yöntemini kullanarak uzunca bir süre mektuplaşmalarda bulunmuşlar, ancak bu ılımlı yaklaşımları muhatapları tarafından sıcak karşılanmayınca, güçlendikleri bölgelerde isyan çıkararak saldırılarda bulunmuşlardır.

Bu çerçevede Türkmen komutanı İbrahim Yınal, 27 Zilkade 429/11 Ağustos 1038 tarihinde 200 asker ile Nişâbur şehrinin yakınlarına gelip, Gazneli kuvvetlerini yenilgiye uğratmış, bir elçi ile şöyle bir mektup göndermiştir: *“Biz Tuğrul, Davûd ve Begu’nun öncüleriyiz. Eğer savaşıyorsanız geri döner haber ederiz. Savaşmayacaksanız şehre girecek hutbe okutacağız.”* der. Nişâbur halkı, İbrahim Yınal’ın gönderdiği mektuba ne cevap vereceklerini şehrin kadısı Kadı Saîd’e sormak için hemen onun evine koşmuşlar, o da halka alınacak tedbiri sormuş, halk: *“bizim kalemiz, silahımız yoktur. Şehrimiz kumlu bir şehirdir. Hâcib Subaşı’yı vurdular”* diyerek bizdeki tehlike nedir deyince Kadı Saîd: *“Sultan Mesûd gibi bir padişahı olan halkın orduya eli yetiştirmez, onun gelmesi gerekir. Ya da burayı kurtarmak için birinin göndermesi lazımdır. Bugün büyük bir ateş patlak vermiştir. Elleri yağma ve kan ile yıkanan bir halka itaat etmekten başka bir çaremiz yoktur”* demiştir. Halk: *“bu*

¹⁰ Gazne’ye gelen Sultan Mesûd, Köşk-i Mahmûdi’ye yerleşmiş, 26 Cemaziyelevvel 429/6 Mart 1038’de şölenine katılmıştır. Bu arada vilayetlerden hediyeler gelmiş, Ceylem tövbesinden beri terk ettiği şarap eğlencesine girmiştir. 3 Cemaziyeleahir 429/13 Mart 1038’de Horasan ve Rey’den önemli mektuplar da gelmeye devam etmiştir. Mektupta Türkmenlerin Sultan’ın gıyabında kışın başına geldiği, Talikan ve Fâryâb’ı yağmaladığı, yardımcı güçlerin faydası olmadığı, Sultan’ın Hansi’ye gitmesinin hâle getirdiği bildirilmiştir. Bu haberi alan Sultan Mesûd’un Hansi’ye gittiğinden pişman olduğunu dile getirerek şöyle yazmıştır: *“Güçlü gönle sahip olmalıyız, hava sıcaktır, yüce sancağı harekete geçireceğiz.”* Bu arada Türkmenler güçlenmiş, kurban bayramı gelmesine rağmen Sultan Mesûd huzur bulmamış, şiir dinlememiş, şarap içmemiş, Horasan’dan gelen haberler ile morali iyice bozulup huzuru kaçırmıştır. (Beyhakî 1940: II 665)

şehir yağmalanırsa, Sultan'ın uzakta olduğuna göre telafisi nasıl olur" deyince Kadı Saîd, Sultan Mahmud'un Belh'i ele geçirmesini örnek vererek, "Sultan Mahmud'un halkın direnmeyeceği savaşmayacağını, yoksa halkın zarar göreceğini, hangi padişah güçlü ise ona haraç vermesi gerektiği" sözlerini aktararak İbrahim Yınal'ın elçisine şu şekilde cevap vermeyi uygun olduğunu söyler: "Biz bir halkız ve bizim bir padişahımız var. Halk savaşmaz. Emirlerin gelmesi gerekir. Şehir onların elindedir. Ya kendileri gelecek ya da başkasını gönderecek. Ancak halk sizin yağmalamanız, öldürmeniz ve boyun vurmanızdan çok korkmuştur. Nîşâbur sizin gibileri çok gördü. Bizim yanımızda Sultanımız yoksa Rabbimiz ve onun kulu Melekü'l-Mevt var" şeklinde cevap yazarlar (Beyhakî 1940: II 672).

Elçi bu mesajları İbrahim Yınal'a getirdiğinde isabetli karar verdiklerini dile getirir, "bunu bizim liderimiz olan Tuğrul Bey'e bildireyim ki Davûd ve Begu'yu Serahs ve Merv'e göndersin. Kendisi âdil bir sultan olduğu için burada kalsın. Ben İbrahim Yınal, yarın şehre girip Hurmak Bağında konaklayacağım. Kimse yağmalama cesaretini kendinde bulamaz" der. Böylece Nîşâbur halk biraz rahatlar, onları karşılar. İbrahim Yınal Hurmak Bağ'ına yerleşir. Ancak âlimlerden Kadı Saîd, Seyid Zeyd ve Alevilerin Nakib'i karşılamaya gelmez. İbrahim Yınal Cuma günü camiye giderek Tuğrul'un adına hutbe okutur, küçük bir kargaşa çıksa da yatıştırılır. Ardından Tuğrul Bey için Şâd Yak Bağ'ında hazırlıklar yapılır. (Nîşâburî, 2011: 14-18) Şehre giren Tuğrul Bey'i halk karşılar. Tuğrul Bey şehrin âlimlerinden yanına gelen Kadı Saîd'i ayakta karşılar, tahtının altına bir yastık koyarak oturtur. Kadı Saîd Tuğrul Bey'e: "Padişahın ömrü uzun olsun. Bu oturduğun Sultan Mesûd'un tahtıdır. Akıllı ol! Allah'tan kork! Mazlumları iyi dinle! Ben bunları söylemeye ve senin hakkını vermeye geldim. Yoksa ben dersle meşgulüm" der. Buna karşın Tuğrul Bey: "Senin gelmeden rahatsız olmam. Buyurduklarımı yaparım. Nasihatlerini benden eksik etme" der. Bu konuşmadan sonra orada bulunan şehrin ileri gelenleri ve halkın endişesi giderilerek rahat ve huzurlu bir şekilde evlerine dönerler (Beyhakî 1940: II 674).

Nîşâbur şehrine giren Tuğrul Bey'in âlimleri dinleyerek ılımlı ve saygın bir siyaset izlediğine şahit oluruz. (Turan 1999:100) Bununla beraber Tuğrul Bey'in âlimlere saygı göstermiş, halka güven vermiştir. Tuğrul Bey'in bu tutumu Utbî'nin Selçuklu Beylerinin âlimler ve fazıllarla ilişkileri ilgili yorumlarının kısmen de olsa gerçeği yansıtmadığı ve taraflı olduğunu göstermektedir (Utbî 1966: 10). Nîşâbur Berîdi Ebû'l-Muzaffer Cemhî'nin gönderdiği mektupla Nîşâbur'da yaşananlar hakkında haber alan Sultan Mesûd, bu duruma çok

üzülmüş, Mehregan'dan sonra büyük bir ordu ile Nişâbur'a gideceğini duyurmuştur.¹¹

Beyhakî'nin aktardığına göre Sultan Mesûd sefere çıkma kararını duyurmak için 2 Muharrem 430/4 Ekim 1038'de Fîrûzî Bahçesi'nin arkasında hazırlanan yere çıkarak oğlu Emir Said'in Gazne'de vekil olarak kalacağını duyurmuştur. Hâciblere, Sekretere, Saray Mensuplarına, kale komutanı Ebu Ali'ye, Sâhîb-i Divân Ebu Said Sehl Hamdûnî'ye, Sâhîb-i Berîd Hasan Abdullah'a da değerli hilatler giydirmiştir (Beyhakî 1940: II 677).

Sultan Mesûd 15 Şaban 430/23 Mayıs 1038'de büyük bir ordu toplayarak Belh'ten Serahs'a gitmeye karar vermiştir. Yolda diğer gelecek ordularını kendileriyle birleşmesi için kısa bir mola vermiş, Ramazan ayında Talikan'a varmıştır. O vakitte casuslar, Tuğrul Bey'in Nişâbur'dan Serahs'a geleceği, Davûd'un (Çağrı Bey) Nişâbur'da kalacağı, Begu'nun da Merv'den 20000 ordu ile Serahs'a geleceği haberini getirmişlerdir. Buna tedbir olarak onlara saldırma ve onlarla savaşma seçeneği ele alınmış, savaşın Talhab'da ve Barizgan'da başlayacağı düşünülmüştür. Tuğrul Bey Venelyân-i Rey ve Gürgan dağlarının kendilerinde olduklarını dile getirmiş, doğru olanın Bend-i Rum'a giderek savaşılmasını, Horasan ve diğer bölgelerin Sultan'a bırakılmasını önermiştir. Davûd (Çağrı Bey) ise: *"büyükler sizin hataya düştüğünüz bir konu var ki eğer Horasan'dan adımlarınızı çekerseniz bana hiçbir yer karar olmayacaktır"* diyerek tepkisini ortaya koymuş: *"kaçmayalım erkekçe önüne gidelim"* demiş ve herkes bu görüşte birleşmiştir (Beyhakî 1940: II 695).

Beyhakî, Selçuklu-Gazneli savaşını ve Gaznelilerin bu savaşta hezimete uğramalarını şöyle beyan eder: *"Sultan Mesûd, işlerin başka bir renk aldığına vakıf olmuş ve sancağının yok olacağını anlamış, kölelerini geri çevirmiştir. Savaş 18 Ramazan 429/20 Haziran 1038 tarihinde şiddetli bir şekilde başlamış, Sultan Mesûd dışı bir fil üzerinde ordunun kalbinde durmuştur. Düşmandan birkaç kişi öldürülmüş ve ordu yorulmuştur. Bayram gelince Sultan Mesûd bayramda kan dökmeyi uygun görmemiş ve bayramdan sonra savaşalım demiştir. Daha sonra Türkmenler kalabalık bir şekilde gelmişler. Sultan Mesûd ise bir köşeye çekilmiş ve danışmalarına: *"Ben bu kavmin bu kadar ihtişamlı (kalabalık) olduğunu bilmiyordum. Bana böyle iletmemişlerdi. Ona göre tedbir alacaktım. Bayramdan sonra**

¹¹ Beyhakî'nin aktardığına göre Sultan Mesûd 9 Zilhicce 429/12 Eylül 1038'de Mühregan'a katılmış ancak açıktan ve gizliden kimse eğlenememiş ve şarap içememiştir. Ertesi gün kurban bayramı yapılmış, namaz kılınmış, kurban kesilmiş, ardından şiirler okunmuş ve eğlence programı başlamıştır. Çoktan beri şarap içmeyen Sultan Mesûd şarap içmiş, sarhoş olmuş, bir hafta şarap içmeye devam etmiştir. Ardından öyle bir iş yapın ki Horasan'a gidelim! Orada şarap içelim, düşmanlar rüyalarında bile görmesin demiştir. Yanındaki şairler, sanatçılar şiirler söylemiş, Sultan'a övgüler yağdırmışlar, Sultan'ın hoşuna gitmiş, bin dirhem hediye vermiş, böylece bir hafta daha sabah namazından ikindiye kadar eğlence devam etmiştir. (Beyhakî 1940 II 676)

ona göre tedbir alalım" demiştir (Beyhakî 1940 II 696). Fakat Ramazan'dan sonra düşman dört beş bin ordu ile gelmiş, savaş hazırlığı yapılmıştır. Bu defa Türkmenler hezimete uğramış, Sultan Mesûd Türkmenleri bir fersah takip etmek istemişse de Hâcib-i Büzürg gelerek fetih kutlaması iletmiştir. Türkmenlerin arkalarından gittiklerini hiçbir Türkmen'i bulamadıklarını bildirmiştir (Beyhakî 1940: II 696).

Sultan Mesûd Türkmenlerin bu kadar güçlü olduklarını tahmin edememiştir demesini doğru ve samimi bulmak çok saflık olur. Çünkü veziri defalarca Sultan Mesûd'u uyarmış, Horasan'ın kontrolden çıkabileceğini bildirmiş, ancak Sultan buna itibar etmemiş, kendi istekleri doğrultusunda hareket etmişti. Diğer bir mesele ise Türkmenlerin geri çekilmesi yenilmelerinden değil taktik yapmaları ve stratejik hamlelerde bulunacaklarının bir göstergesi olmuştur. Nitekim kısa bir süre sonra Sultan Mesûd Türkmenlerin yeniden saldırma haberini almış, onları hezimete uğratalım, arkalarından gitmeyelim demiştir (Beyhakî 1940: II 697) Ardından Türkmenler gelerek saf tutmuş, Sultan Mesûd da bismillah diyerek ayağa kalkmış, savaşı başlatmıştır. Türkmenlerin kabalık olması Gazneli ordusuna yorgunluk vermiştir. Sultan Mesûd'un veziri Türkmenlerin sabırlı olduğunu ve ordularının ordumuzu bıktırdığını dile getirmiştir. Sultan'a, onlara elçi göndererek nasihat etmesini, onları korkutarak ve özür diletmesini dile getirmiş ancak Sultan Mesûd bunu bir acizlik olarak anlayacağını beyan etmiştir (Beyhakî, 1940: II 698). Buna karşın vezir Sultan'ın düşüncesinin doğru olduğunu kabul ederek itibarlı bir şekilde Herat'a gidilmesini öne sürmüş, Sultan Mesûd ise doğru olanın bu kurt kavimle barış yapmanın, ardından Herat'a dönmenin, yaza doğru hazırlanarak savaşılması gerektiğini söyleyerek vezirin görüşüne katılmıştır (Beyhakî 1940: II 699).

Sultan Mesûd, 30 Zilkade 430/23 Ağustos 1039 tarihinde Herat'a gelerek Türkmenlerle mücadelesini devam etmiştir. Bu doğrultuda Emir Hâcib'i bir ordu ile Poşeng bölgesine gönderirken, Hâcib Bedir'i Badgis bölgesine göndermiştir (Beyhakî 1940: II 716). Bu sırada Tuğrul Bey'in yeniden Nîşâbur'a gittiği ve Davûd'un da Serahs'ta konakladığı haberi gelmiştir (Beyhakî 1940: II 718). Bunun üzerine Sultan Mesûd 5 Zilhicce 430/28 Ağustos 1038 tarihinde komutanlarından Hiltâş'ı Gurgan'a göndermiş, Ebû Sehl Hamdûnî, Surî, Kalicar'dan Herat'a yardım için gelmiştir. Ardından Gazne ordusu savaşmak üzere Tûs ve Nîşabûr'a doğru yola çıkmış, yedi ay sonra Merv'de Dandanakan hezimetini gerçekleştirmiştir (Beyhakî, 1940: II 719) Dandanakan'da Sultan Mesûd'un ordusu defalarca başarısızlığa uğratılmış, Sultan Mesûd'un yüzü değişmiş ve çok öfkelenmiştir. (Beyhakî 1940 II 720)

Sultan Mesûd'un yaşının ilerlemesi, nasihat dinlemeziği, kendi havasına

göre hareket ettiği için sürekli yenilgilerle karşılaşmıştır. Beyhakî'nin uzun uzun anlattığı, onun Türkmenlere karşı son mağlubiyeti olan Dandandanakan'a götürülen süreci şöyle özetleyebiliriz: Sultan Mesûd, 18 Sefer 430/19 Kasım 1038 tarihinde büyük bir ordu ile Herat'tan Poşeng bölgesine gelmiş, savaş hazırlığı yapmıştır. O vakit Tuğrul Bey'in de Nîşâbur'da olduğu bildirilince Sultan Mesûd, Tûs üzerinden Nişabur'a yönelmiştir. Bu esnada Tuğrul Bey de Bâverd bölgesine ulaşmıştır, Türkmenlere ıssız bir yerde buluşalım haberi göndermiş, Sultan Mesûd'un başka bir niyetle geldiğini bildirmiştir. Bu durumdan Türkmenler çok korkmuşlar, Nesâ tarafına gitmeye karar vermişlerdir. Sultan Mesûd da doğru olanın Türkmenleri takip ederek Nesâ'ya gitmeyi öne sürmüştür. Buna karşın Türkmenler Balhan bölgesine çekilmiş, Sultan Mesûd Nesâ'ya yerleşmiştir. (Beyhakî 1940 II 733-737) Sultan Mesûd, daha sonra Nesâ'dan dönmüş, Bâverd ve İstiva bölgeleri üzerinden Nîşabûr'a yönelmiştir.¹²

Türkmenler Sultan Mesûd ile karşı karşıya gelmekten kaçınmış, vur kaç taktiğiyle yıpratma savaşı yöntemini kullanmıştır. Bu bakımdan gerçekten de Gazneli ordusunu bu taktiklerle yıpratmayı başarmışlardır. Bu esnada Bağdat'ta bulunan Abbasi Halifesi de duruma göre siyaset izlemiş, görünüşte savaşın galibi görünen Sultan Mesûd'a bir mektup göndererek Horasan'ı terk etmemesi, Türkmen isyanının engellenmesi, Merv tamamlanunca Rey bölgesine yönelmesini ve bu bölgelerin temizlenmesi gerektiğini bildirmiştir. Halifenin bu mektubu Sultan Mesûd tarafından itaatle karşılanmış, Halife de bu itaatten memnun olmuştur. (Beyhakî 1940: II 738)

Sultan Mesûd, 28 Cemaziyülevvel 430/25 Şubat 1039 tarihinde Nîşâbur'u Tûs'a doğru terk etmiş, yol üzerindeki Serahs, Bâverd, Nesâ, İstiva'ya ordu göndermiş, Türkmenler de Serahs'a doğru harekete geçmiştir. Sultan Mesûd, Tûs'ta konaklayarak savaş hazırlığı yaparken kıtlık başlamış, insanlar ekmek, hayvanlar ot bulamamışlardır. (Beyhakî 1940: II 739) Sultan Mesûd, Serahs'a ilerleyen Türkmenlerin üzerine gitmek üzere Serahs'a hareket etmiş, 19 Şaban 430/16 Mayıs 1039 tarihinde Serahs'a varmıştır. Burada da insanlar açlıktan, susuzluktan bıkmış, Sultan Mesûd: *"böyle bir durumda düşmana saldıralım, buğday ve otlarla meşgul iken baskın yapalım"* demiş, buna karşı vezir ve danışmanları Herat'a giderek otlak bulmanın ve daha sonra tedbirli bir şekilde düşmana saldırımları gerektiğini öne sürmüşlerdir. (Beyhakî 1940: II 743) Sultan Mesûd

¹² Hasta olan Kadı Saîd dışındaki âlimler ve kadılar onu karşılamaya gelmiş, 15 Rabiulevvel 430/15 Aralık 430'de perşembe günü Nîşâbur'a varmıştır. Şad Yak Bahçesine inmiş, Sultan Mesûd'un tahtına ki Tuğrul Bey oturuyormuş parçalayarak dervişlere dağıtmıştır. Ardından Sultan Mesûd ise Bedir Hâcib'i Büst bölgesine, Altun Taş Hâcib'i Beyhak bölgesine, Hâcib-i Buzûrg'u Havaf, Baharz, İsfend bölgesine, Sipehsâlâr'ı Tûs bölgesine göndermiş, kendisi şarap içmeye ve eğlenmeye devam etmiştir (Beyhakî 1940: II 738).

bunlara karşı: “Sizin dediğiniz olamaz, benim Merv’e gitmem gerekir, ben her zaman buraya gelemem” şeklinde düşüncesini paylaşmış, vezir ve danışmanlar de çaresizce bu görüşü kabul etmişlerdir. Sultan Mesûd’un danışmanlardan Abdülcelil ve Mesûd Leys: “Merv’e gitmenin doğru olmadığını, kuraklık olduğunu, yolda su ve otlığın olmadığı, zor durumda kalabileceklerini bildirmiştir. Sultan Mesûd ise bu ikisine çok kızmış, sövmüş, siz dilinizi bir yaptınız! bu işin olmasını istemiyorsunuz, ben bundan rahatsız olurum, siz de hırsızlık edersiniz, sizi bir yere götürerek kuyuya atacağım” diyerek tehdit etmiştir. (Beyhakî 1940: II 745)

Sultan Mesûd’un vezir ve danışmanları böyle kıtlık ve kuraklık bir dönemde Merv’e gitmenin isabetli olmadığı görüşünü sıkça dile getirsel de Sultan Mesûd tarafından kınanmış ve hatta tehdit edilmişlerdir. Bütün bu olumsuz görüş ve şartlara rağmen Sultan Mesûd Ramazan ayında Merv’e yönelmiş, kıtlık ve kuraklıktan endişeli olarak gitmiştir. Ramazanın dördüncü günü bin Türkmen süvari gelmiş, komutanlarının Böri Tegin olduğu rivayet edilen Türkmenler dört taraftan gelmeye başlamış, savaş şiddet kazanmıştır. (Beyhakî 1940: II 749) Sultan Mesûd ise bencil davranışlarından ötürü pişman olmuş, istişare etmeye başlamıştır. (Beyhakî 1940: II 755)

Böyle bir durumda ertesi gün davullar çalmış, Sultan Mesûd yanında bulunan altmış tane deve, üç yüz teçizatlı köle, on iki güçlü fil yarım fersah ilerlemişken karşılarından dört tarafı çeviren Türkmen ordusu çıkmış ve savaş başlamıştır. Tuğrul ve Begu Beylerin nerde oldukları belli olmayan savaş Dandanakan bölgesine kadar devam etmiştir. Sultan Mesûd yüksek bir yere çıkarak su istemesi üzerine suyun testide olduğu, su arklarının kurduğu, insanların aç olduğu belirtilmiştir. (Beyhakî 1940: II 756) Sultan Mesûd kuyuların durumunu sorunca hisarın içinde dört ve hisarın dışında dört kuyunun olduğu ve hisarın dışındaki kuyuya Türkmenler tarafından pislik atıldığını, buradan suya kadar beş fersah olduğu bildirilmiştir. Bu esnada savaş başlamış, saray köleleri savaşa gidiyoruz bahanesiyle fillerden inerek ata binmiş, birden bire kaçan aslan gibi 370 gulam Türkmen komutan Böri Tegin ile birleşerek Yar Yar (dost dost) diye seslenmişlerdir. (Beyhakî 1940: II 758)

Ordusuyla hezimeye uğrayan Sultan Mesûd, danışmanları Hâce Abdürrazzak¹³, Ahmed Hasan, Ebû Sehl Hamdûnî, Ebû Nasr, Ebû'l-Hasan Irakî ve bazı köleleriyle kalmıştır. Hint filleri, Arap ve Kürt askerlerini kimse görmez olmuştur. Herkes nefsim demeye başlamış, düşman yağmalamış, saldırmaya devam etmiştir. Türkmenler birkaç kaç defa Sultan Mesûd’un has ordusuna yaklaşmış ve geri dönmüştür. Gaznelilerin yardım çığlıklarına kimse kulak

¹³ Gazneli devlet adamlarından olan Hâce Abdürrazzak b. Ahmed b. Hasan Meymendî Sultan Mevdud döneminde vezirlik koltuğuna getirir. (Handmir 1976: 112)

vermemiş, Sultan Mesûd'un oğlu Emir Mevdud at üzerinde kılıcı kuşanmış halde: *"Ey namert askerler bana doğru gelin"* demişse de kimseden cevap alamamış, ümitsizliğe kapılarak babasının yanına gelmiş, tazikan (yerli) denilen köleler ile beraber ağır mücadele vermiştir. Bu arada güçlü Türkmen köleleri saldırmış, Sultan Mesûd'un kölelerinden bazılarını öldürmüştür. Hâce Abdürrazzak ve Ebu Nasr Sultan Mesûd'a: *"Ömrünü uzun olsun, durma imkânımız yoktur"* demiş ve Camedar Hacib'e Türkçe olarak *"Şimdi eğer gitmesek Sultan Mesûd düşmanın eline düşer"* demiş bunun üzerine Hâcib de acele ile Sultan Mesûd'u Merv-i Rûd (Merv Nehri) üzerinden suya ulaşılarak kendilerini kurtarmıştır. (Beyhakî 1940: II 759)

Ancak Gerdîzî, Sultan Mesûd'un Dandanakan savaşı esnasındaki vaziyetini Beyhakî'ye göre az da olsa farklı yansıtmaktadır. O, Sultan Mesûd'un tek başında savaşmaya devam ettiğini, buna rağmen hiçbir Türkmen'in cesaret edip de ona doğru gelemediğini, onun gücü ve yeteneğini bildiklerini aktarır. (Gerdîzî 2005: 436). Neticede Köymen'in de işaret ettiği gibi Sultan Mesûd savaşı kaybetmiş, savaş meydanını terk etmiştir. (2011: I 345).

Gazneli Sultanı Mesûd bir devlet adamı ve bir lider gibi davranmamıştır. İsbetli adımlar atamamış ve söz dinlememiştir. Tehlikeyi gördüğü halde uyarıları dinlemeyip tedbir almaması ordusunun yenilgiye uğramasına sebep olmuş, devletini itibar kaybına uğratmıştır. (Turan 1999: 103) Türkmenler ise aksine temkinli davranmış, sanki yıllarca devlet yönetiyorlarmış gibi akıllı davranmışlar, isabetli adımlar atmışlardır. Bununla beraber o yılda kıtlık ve kuraklık olması, bölgeye hâkim olamamalarını görmezden gelmemek gerekir. Ayrıca bölgedeki kuyuların Türkmenler tarafından kapatılması Gazneli ordusunun hezimete uğramasına neden olurken Türkmenlerin zaferini sağlamıştır. Diğer taraftan Türkmenler yıpratma savaşı vererek Gazneli ordusunu yormuş, kendilerince daha stratejik bölgelere çekerek Gazneli ordusunu kuşatmaları zaferin diğer bir yönünü teşkil etmektedir. (Turan 1999: 104) Kısacası Dandanakan savaşı Gazneli Devleti'nin ihtişamını zedelerken, Selçukluların büyük bir devlet olarak sahneye çıkmalarını sağlamıştır.

Sultan Mesûd'un Dandanakan mağlubiyeti sonrası Türkistan Hanı Arslan'a mektup yazması, savaş meydanında yenilen bir komutanın kendi kendine verdiği teselliden ibaret olmuştur. Mektupta yapılan hatalar, karşılaşılan yenilgi kabul edilmiş, sorumluluk kadere yüklenmiş, yeniden güçlenebileceklerini beyan ederek Türkistan hanından bir nevi yardım talebinde bulunmuştur. (Beyhakî 1940: II 771)

Târîh-i Beyhakî'de Selçuklu Algısı

Sultan Mesûd'un yaveri, kâtibi ve danışmanı olarak izlenim ve gözlemlerini yazan Beyhakî, olayları tarafsız bir şekilde aktarmaya özen göstermiş, her iki tarafın olumlu ve olumsuz davranışlarını yansıtmaya azami derecede gayret göstermiştir.

Gaznelilerin safında ve hizmetinde olması hasebiyle zaman zaman Selçuklu Türkmenlerinden "muhalif, düşman, hasım ve hasmân" olarak bahsetse de onların birbirlerine olan düşkünlükleri, kardeşlerin bir nizam içerisinde akıllıca hareket etmeleri, birbirine olan bağlılıklarını ve böylece zafer elde etmelerini tarafsızca aktarmaktan çekinmemiştir. (Beyhakî 1940: II 763). O, Sultan Mesûd'un Nesâ seferini anlatırken Türkmenlerden "hasım" diye bahseder.(Beyhakî 1940: II 738) 28 Cemaziyelahir 431/15 Şubat 1040 tarihinde Türkmenlerin Serahs'ta huzursuzluk çıkarttıklarını anlatırken onlardan "muhalif" diye bahseder. (Beyhakî 1940: II 743). Beyhakî, Dandanakan savaşının başlamasını anlatırken Selçuklulardan düşmanlar diye şöyle bahseder: "*Düşman gelmiş, saf tutulmuş ve Mesûd da bismillah diye ayağa kalkın emrini vermiştir. Savaş başlamış, düşmanın çokluğu Gazneli ordusuna yorgunluk vermiştir.*" (1940: II 699).

Beyhakî, Selçukluları Gaznelilerin hasmı olarak görüyor, eserinde genellikle Selçuk Bey'in torunları ve oğulları olan Horasan'daki Türkmenlere liderlik eden beylerden bahsederken "hasım" veya hasımlar manasındaki hasmân kelimesini kullanmıştır. Düşman kelimesini nadiren savaş cereyanını anlatırken kullanmayı tercih eden Beyhakî, daha ziyade siyasi rakip olarak gördüğü Selçukluları hasımları olarak zikretmiştir. "*8 Ramazan 431 tarihinde Sultan Mesûd ile Dandanakan bölgesine doğru bir fersah yürümüştük ki çokça hasım geldi saldırdı. Sultan Mesûd'un köleleri kaçıyor.*" diyerek Selçuklulardan "hasım" diye bahseder. (Beyhakî 1940: II 753). O, Türkmenlerin Dandanakan meydan savaşından sonra mallarını yağmaladıklarını aktarırken onlardan şöyle bahseder: "*Hasmân çokça deve ve kumaşlarımızı götürdü, namaz vaktine kadar savaş devam etti, ardından üç fersah olan suya geldik.*" (Beyhakî 1940: II 754). Yine Beyhakî, Dandanakan savaşını esnasındaki Gazneli ordusundan ve Türkmenlerden şöyle bahseder: "*Biz 56 deve, üç yüz teçhizatlı köle ve 12 fil ile yarım ferseng yürümüştük hasımların sesi geldi. Savaş başladı ancak Tuğrul ve Begu ve Davûd gözükmezdi.*" (1940: II 756)

Gazneliler ile ilgili olayları aktarırken objektif bir yaklaşım sergileyen Beyhakî, gerektiğinde kendisini seven ve kollayan Sultan Mesud'u dahi eleştirmekten çekinmez ve hatalarını eserinde zikretmekten korkmadan cesaretle ele alır. Hakkaniyet ilkesini koruyarak hareket eden Beyhakî, Sultan Mesûd'un eğlence hayatına düşkün olması, söz dinlememesini defalarca dile getirmiş, böylece hataya düştüğünü tarihin sayfalarına kaydetmiştir. (1940 II 676). O, hasmı

olarak gördüğü Tuğrul Bey'in Dandanakan zaferinden sonra tahta çıkmasını aktarırken de objektif davranmıştır. Halkın önde gelenlerinin Tuğrul Bey'i Horasan emiri olarak selamladıklarını, Tuğrul Bey'in savaş esnasında zahmet ve emeği geçenleri mükâfatlandığı, komşu ülkelere fetihnameler gönderdiği konularına sadece bir Gazneli Tarihçisi gözüyle değil, bağımsız bir ortaçağ tarihçisi gözüyle bakabilmiştir. (Beyhakî 1940 II 663)

Ayrıca Beyhakî Sultan Mesûd ile Dandanakan'dan suya doğru gidişlerini anlatırken Türkmenlerin kendilerine gelerek güç gösterisi yaptıklarını zikrederek onları düşman veya hasım değil muhatap olarak görüp, eserlerinde hasımları ve düşmanlarına karşı hakaret ve aşağılamadan çekinmeyen Anadolu Selçuklu tarihçileri İbn-i Bîbî ve Aksarâyî gibi kötü sıfatlar kullanmadan sadece "Türkmenler" diye bahseder.¹⁴ Beyhakî her ne kadar Selçukluları birer hasım olarak görse de onların gücünü, kalabalık ve büyük ordularını, mücadele ve cesaretlerini görmezlikten gelmemiş, küçük gösterme gayreti içinde olmamış, aksine olayları olduğu gibi bir tarihçi sorumluluğuyla yansıtmaya çalışmıştır.

SONUÇ

Başta Târîh-i Beyhakî olmak üzere Gazneli kaynaklarına göre Gazneli-Selçuklu ilişkilerinin iki döneme ayrıldığı sonucuna varırız. Birincisi Sultan Mahmud dönemi Gazneli-Selçuklu ilişkileridir ki bu dönem Sultan Mahmud'un güçlü siyaseti ve üstün dirayeti sayesinde efendi-kul ilişkileri ya da zorunlu dostane ilişkileri olarak özetleyebiliriz. Nitekim bu dönemde Türkmenler Gerdîzî'nin aktardığı gibi yurt edinme, karın doyurma peşinde olmuşlardır. Sultan Mahmud'un devletini tehlike ve zor duruma sokabilecek eylemlerde bulunamamışlar, siyaseten Sultan Mahmud'un üstünlüğünü kabul etmişler, doğabilecek uygun fırsatı beklemişlerdir. Gazne devleti için tehdit oluşturdukları anda da Horasan'dan çıkartılmışlardır. Gazneli-Selçuklu ilişkilerinin ikinci dönemi ise Beyhakî'nin uzun uzun ele alıp ayrıntılarıyla anlattığı Sultan Mesûd dönemidir. Bu dönemde Türkmenler güçlenmeye başlamış, artık vatan kurma peşinde olduklarını, Sultan Mesud'a gönderdikleri mektuplarda ince tehditler içeren ve siyasi ustalıklı taleplerini bildirmeleri, uyguladıkları baskınlar ve

14 Beyhakî, Gaznelilerin hasımı olan Türkmenlerden bahsederken herhangi bir küçümseyici sıfat ve aşağılama ifadesi kullanmaz. Selçuklular konusunda önyargılı davranmadığını ve olayları gördüğü gibi ifade ettiği Tarih-i Beyhakî'de görülmektedir. "Biz suya doğru giderken Türkmenler dalga dalga gelir, güç gösterisi yaparlardı." (Beyhakî 1940: II 790) Moğol tahakkümü altındaki Anadolu Selçuklu Devletinin divanında kalem sahibi ve mutemet olarak görev yapan İbn-i Bîbî ve Aksarâyî gibi tarihçiler Moğol yanlısı bir tutum izleyen, istilaya karşı çıkarak isyan eden Moğol muhalifleri hakkında ağır ifadeler kullanırlar. Aksarâyî, Türkmenlerin Moğol karşıtlığını uzun uzun anlatır ve onlar hakkında "soysuz Türkler, zorba Türkler, asi, hâvâric, hilekâr" gibi ağır ifadeler de kullanmıştır (2000: 53-54, 69 vd.). Yine İbn-i Bîbî Moğol karşıtı Ahi ve Türkmenleri kastederek "evbaş, oğlan, erâzil ve esâfil" (ayak takımı, uşak, rezil ve sefiller) olarak zikreder (1996: II, 244-246). Bu anlayışı Kadı Ahmed'de de görürüz. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Akkuş, 2011: 259, 274).

eylemlerle de kanıtlamışlardır. Bununla beraber Sultan Mesûd'un basiretsiz ve dirayetsiz uygulamaları onların işine gelmiş, daha da cesaretlendirmiş ve güçlendirmiştir.

Târîh-i Beyhakî'de zikredildiği gibi Sultan Mesûd, Gazneli Devleti'nin başına geçince siyasi dirayetten yoksun kendi şahsi düşüncesi çerçevesinde hatalı davranışlarda bulunmuş, vezir ve danışmanlarını dinlememiş, kendini eğlence ve işrete vermiştir. Türkmenler, Horasan topraklarında isyankâr ve bağımsız hareket edip Gazneliler için tehdit oluşturmuş, tehlike kapıya dayanmışken, o yanlış bir siyaset uygulayarak ya Hindistan'a gitmiş, ya da Gazne'de kalmış, eğlence programları düzenlemiş, şair ve sanatçılara bolca ikramlarda bulunmuştur. Aksine göçebe Türkmenler birer tecrübeli devlet adamı gibi temkinli, basiretli ve ferasetli davranmışlardır. Stratejik öneme sahip bölgenin dağlık, mücadele döneminde kıtlık ve kuraklık olması, Türkmenlerin lehinde olmuştur. Böylece Dandanakan savaşı Gazneli Devleti'nin itibarını zedelemiş, Selçukluların bir devlet olarak tanınmasını sağlamıştır.

Dönemin siyasetinin çok iyi okuyup anlatan Beyhakî, Gazneli Selçuklu ilişkilerini aktarırken Gazneli safında olmasına rağmen tarafsız davranmayı ilke edinmiş, Selçuklu Türkmenlerinden hasım olarak bahsetse de gerçekleri olduğu gibi aktarmıştır. Diğer ümeraya karşı yardım ve desteğini gördüğü Sultan Mesûd'un hatalı yönlerini eleştirmekten çekinmemiş, Selçuklu Türkmenlerinin bir birlerine bağlılıkları ve cesaretlerinden övgüyle bahsetmiştir. Özellikle Selçuklu Türkmenlerinin Gazneliler ile olan ilk ilişkileri, ardından Horasan'daki faaliyetleri ve en son olarak istiklal mücadelelerini bir tarihçiye yakışacak şekilde objektif olarak yansıtmıştır.

KAYNAKÇA

- AKKUŞ, Mustafa, (2011), *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- AKSARAYÎ, Kerimüddin Mahmut, (2000), *Musameratü'l Ahbar*. çev: Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. bs.
- AMİD, Hasan, (2010), *Ferheng-i Fârsî-i Amid*, nşr: Azizullah Alizâde, İntişârât-i Râh-i Rüşd, Tahran, 1. bs.
- BEYHAKÎ, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin, (1940), *Târîh-i Beyhakî*, nşr: Said Nefisi, Ez İntişârât-ı Kitâbhân-i Sanâyî, Tahran, 1. bs.
- GERDÎZÎ, Ebu Said Abülhey b. Dahhak b. Mahmud, (2005), *Zeynü'l-Ahbâr*, nşr: Rahim Rızâzade Melik, *Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengi* Yayınları, Tahran, 1. bs.
- HANDMİR, (1976), *Düstürü'-i-Vererâ*, Tahkik Eden Said Nefisi, İkbâl Yayınları, Tahran, 1. bs.
- İBN BİBÎ, (1996), *El Evamirül Alaiye Fil Umuril-Alaiye (Selçukname I-II)*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: 1000 Temel Eser Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. bs.
- KAFASOĞLU, İbrahim, (2014). *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014. bs.
- MERÇİL, Erdoğan, (2011), *Selçukluar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 1. bs.
- MÜSTEVFÎ KAZVİNÎ, Hamdullah, (2015), *Târîh-i Güzide (Zîkr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, çev: Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 1. bs.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (2011), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I-III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. bs.
- NİŞÂBURÎ, Zahirüddin, (2011), *Selçuknâme*, nşr: Mirza İsmail Afşar Hamidü'l-Mülk, Muhammed Ramazânî, Asâtir Yayınları, Tahran, 1. bs.
- TURAN, Osman, (1999), *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 8. bs.
- ŞEBANKÂREÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, (1997), *Mecmeu'l-Ensâb I-II*, Tashih Eden: Mir Haşim Muhaddis, İntişârât-i Emir Kebir, Tahran, 1. bs.
- UTBÎ, Ebu Nasr Muhammed b. Abdülcebbar, (1966), *Târîh-i Yeminî*, Arapçadan Farsçaya çeviren: Ebu'ş-Şeref Nasih b. Zafer Curfadekânî (603H.) Tahkik Eden: Cafer Şiar, Tahran Üniversitesi Yayınları, Tahran, 1. bs.